

Data & Fakta

1997

INFORMACE Z VÝZKUMU

Číslo 1

Některé aspekty sociální pozice dnešní podnikatelky v práci a rodině

V roce 1995 realizoval Sociologický ústav AV ČR výzkum s názvem „Pracující žena a rodina“. Výzkum proběhl na základě grantu získaného v rámci programu IREX (International Research & Exchanges Board). Grant byl udělen projektu „Rodina – prorodinná politika a zaměstnanost žen v České republice a ve Slovenské republice: kontinuita nebo změna?“, který navazuje na výzkum „Ženy v sociální struktuře 1991“. Projekt se zaměřuje na srovnání životních a pracovních podmínek českých a slovenských žen v průběhu uplynulých pěti let. V rámci navazujícího projektu „Strategie, gender, rodina“, který podporuje Grantová agentura AV ČR (č. grantu A 802 8504) se vracíme k zajímavým poznatkům o ženách, které podnikají.

Základní soubor tvořilo 620 českých a 333 slovenských žen. Cílem výzkumu bylo obsáhnout pracovní, rodinné a partnerské vztahy zaměstnaných žen, postoje žen k sociální a rodinné politice, vazby mezi rodinnou a pracovní zátěží žen, podmínky rovnosti žen v práci a v rodině a dynamiku pracovních i sociálních změn obou ženských populací. Kvótní výběr žen v produktivním věku byl proveden z panelu žen, které byly dotázány v roce 1991 v rámci projektu *Ženy v sociální struktuře*.

V dnešní době přestává být fenomén ženy podnikatelky neobvyklým jevem. I když ve srovnání s počtem mužů podnikatelů jsou ženy podnikatelky v menšině. Podle výběrových šetření prováděných v Sociologickém ústavu AV ČR byla v letech 1993 až 1995 z 11 % samostatně výdělečně činných zhruba jedna třetina žen. Tento fakt se stal významným sociálním jevem, který musíme v sociologickém zkoumání brát v úvahu.

Ceikem bylo dotázáno 853 pracujících žen, z toho je 16 podnikatelek s podřízenými, 23 podnikatelek bez podřízených, 186 zaměstnaných žen s podřízenými, 625 zaměstnaných žen bez podřízených, z nichž 191 má základní, 292 středoškolské a 142 vysokoškolské vzdělání. I když je žen podnikatelek v souboru malý počet, jejich postoje jsou pro nás určitě zajímavé. Domníváme se, že jejich vidění situace je odlišné od situace žen zaměstnankyň. Ale ženy podnikatelky nejsou homogenní skupinou: významným diferenciačním prvkem mezi nimi je to,

zda mají podřízené (tj. nějaké zaměstnance, které řídí), nebo nemají žádné.

V naší analýze se tedy zabýváme rozdíly v postojích žen podnikatelek, které mají nějaké podřízené, žen podnikatelek bez podřízených, zaměstnaných žen s podřízenými a zaměstnaných žen bez podřízených. U poslední skupiny si budeme dále v některých případech všimnout jejich vzdělání.

Mimo jiné se zabýváme především těmito problémy: pokládá se dnešní žena za nezávislou a umí se prosadit v práci a v rodině vzhledem k mužům?, domnívá se, že má ve srovnání s muži své generace srovnatelné kvalifikace nějak omezené možnosti úspěchu?, jak zvládá své sociální role a jak hodnotí mezilidské vztahy ve své rodině?, jaké je postavení jejího partnera v rodině a kdo vlastně rozhoduje?, jak se změnila některé okolnosti její práce? a jak hodnotí své současné životní období?

Nezávislost v práci a rodině

Můžeme říci, že nejvíce nezávislé, a to v práci i v rodině se cítí být ženy, které mají nějaké podřízené, přičemž u podnikatelek je tato proklamovaná nezávislost ještě výraznější než u zaměstnaných žen. Ženy podnikatelky a zaměstnané ženy – obojí bez podřízených – se cítí nezávislé v menší míře než ženy mající podřízené. U zaměstnaných žen bez podřízených je pak pocit nezávislosti s nižším vzděláním slabší.

To, že žena má nějaké podřízené v práci, jde ruku v ruce s jejím vysokým pocitem nezávislosti jak

v práci, tak v rodině (ale především v práci). Nezáleží na tom, zda je žena podnikatelkou, nebo zaměstnankyní.

Možnost úspěchu ve srovnání s muži

V názoru na to, zda žena, která má srovnatelnou kvalifikaci jako muž, má stejnou šanci na úspěch, se ženy rozdělily podle toho, zda jsou podnikatelkami, nebo zaměstnankyněmi. Podnikatelky jsou oproti zaměstnankyním optimističtější, neboť více z nich se domnívá, že ženy a muži mají možnosti úspěchu vyrovnané. Dokonce 12,5 % podnikatelek s podřízenými se domnívá, že ženy mají větší možnosti než muži. Podnikatelky bez podřízených se k tomuto názoru přiklánějí v menší míře, ale stále častěji než ženy zaměstnané. Ty si zhruba z poloviny myslí, že možnosti úspěchu jsou vyrovnané.

Pokud žena v dnešní době dosáhla tak vysoce ceněné pozice, jakou je podnikatel s podřízenými, je pochopitelné, že se domnívá, že ženy mají dobré možnosti úspěchu.

Sociální role

Jak zvládá současná žena roli ženy, matky, partnerky, šéfové a zaměstnankyně vzhledem ke sledovaným kategoriím?

Podnikatelky s podřízenými hodnotí zvládání své role *ženy* nejlépe, a to kategoriemi velmi nebo spíše dobře na čtyřbodové škále (další hodnoty škály byly spíše špatně, velmi špatně). Jinou možnost si žádá z nich nepřipouští. Podobně tuto roli hodnotí také podnikatelky bez podřízených a zaměstnankyně s podřízenými a o něco hůře zaměstnankyně bez

podřízených. U těch je zajímavé, že s růstem vzdělání se toto hodnocení zhoršuje.

Ženy s podřízenými hodnotí svou roli *matky* opět velmi dobře – stejně jako roli ženy. Velmi se od nich odlišují podnikatelky bez podřízených, jichž se naprostá většina shodla na hodnocení spíše dobře (80 %) a jen málo z nich se hodnotí velmi dobře. U zaměstnankyň bez podřízených jejich hodnocení mírně klesá s rostoucím vzděláním, podobně jako u role ženy. Tento fakt je zřejmě odrazem rozporu profesní role a role ženy v rodině. Neboli zaměstnaná žena, která dosáhla vysoké úrovně v pracovní kariéře, jako by přijímala více méně převládající názor veřejnosti, že pak už svou roli v rodině nemůže zvládat stejně dobře. Zatímco ženy, které řídí nějaké další zaměstnance, si tuto možnost nepřipouštějí.

Nejlépe svou roli *partnerky* hodnotí opět podnikatelky s podřízenými, následují zaměstnankyně a nejhůře jsou na tom podnikatelky bez podřízených, z nichž dokonce 10 % zvládá tuto roli velmi špatně (viz tabulku 1).

Svou roli *šéfové* hodnotí podnikatelky s podřízenými lépe než zaměstnankyně s podřízenými, neboť si nepřipouštějí jinou alternativu než velmi nebo spíše dobře. Zaměstnankyně s podřízenými tuto svou roli hodnotí dokonce v deseti procentech spíše špatně.

Zvládání role *zaměstnankyně* hodnotí všechny zaměstnané ženy podobně, a to velmi nebo spíše dobře a zaměstnankyně s podřízenými ještě o něco lépe.

Tabulka 1. Hodnocení zvládání své role partnerky u podsouborů

	velmi dobře	spíše dobře	spíše špatně	velmi špatně	celkem
podnikatelky s podřízenými	28,6	71,4	0,0	0,0	100,0
podnikatelky bez podřízených	21,1	57,9	10,5	10,5	100,0
zaměstnankyně s podřízenými	30,1	56,2	8,5	5,2	100,0
zaměstnankyně bez podřízených					
se základním vzděláním	41,8	49,3	8,9	0,0	100,0
se středoškolským vzděláním	32,6	56,9	9,2	1,3	100,0
s vysokoškolským vzděláním	24,2	59,8	11,4	4,5	100,0
celkem	32,0	56,0	9,2	2,7	100,0

Vztahy v rodině

Jak žena vidí mezilidské vztahy ve své současné rodině?

Vztah s *partnerem* hodnotí nejlépe podnikatelky s podřízenými, většinou uvádějí, že celkem dobrý s občasnými nedorozuměními (93 %). Zaměstnankyně bez podřízených hodnotí tento vztah dokonce ve třetině případů jako velmi soudržný a láskyplný. Hůře tento vztah vidí zaměstnankyně s podřízenými a nejhůře podnikatelky bez podřízených, z nichž dokonce 10 % tento vztah hodnotí jako špatný a vedoucí k rodinným krizím.

Svůj *vztah k dětem* hodnotí všechny ženy velmi podobně: z poloviny vidí tento vztah jako velmi soudržný a láskyplný a z poloviny jako celkem dobrý s občasnými nedorozuměními.

Vztah *partnera a dětí* vidí nejlépe podnikatelky s podřízenými, u nichž se neseťkáme s jiným hodnocením než velmi soudržný a láskyplný (31 %) nebo vztah celkem dobrý s občasnými nedorozuměními (69 %). Naopak nejhůře tento vztah hodnotí podnikatelky bez podřízených, a to v 15 % dokonce jako vztah spíše konfliktní a napjatý. Zaměstnané ženy s podřízenými a bez nich se v tomto hodnocení nijak významně neliší. Asi 35 % z nich považuje tento

vztah za velmi soudržný a láskyplný, polovina za vztah celkem dobrý s občasnými nedorozuměními a 10 % za vztah spíše často konfliktní a napjatý.

Postavení partnera v rodině a domácnosti

V tomto aspektu se silně odlišily ženy podnikatelky s podřízenými, z nichž naprostá většina uvádí, že o všem rozhoduje společně s partnerem. Naproti tomu podnikatelky bez podřízených v 10 % přiznávají, že hlavou rodiny je partner, častěji však o všem rozhodují právě jen ony. Oba tyto extrémy jsou právě

u podnikatelek bez podřízených nejčastěji zastoupeny (viz tabulku 2).

Mezi zaměstnankyněmi s podřízenými a bez nich sledujeme jediný rozdíl – ty s podřízenými rozhodují v rodině o něco častěji samy, toto množství jako by se přelilo z množství těch, které uvádějí, že rozhodují oba partneři společně. Z toho vyplývá, že jak podnikatelky s podřízenými, tak zaměstnankyně s podřízenými dominují v práci i v rodině. U zaměstnankyň bez podřízených stoupá s rostoucím vzděláním procento těch, které o všem v rodině rozhodují samy a s tím současně klesá množství „mužských hlav rodiny“.

Tabulka 2. Postavení partnera v rodině u podsouborů

	1	2	3	4	celkem
podnikatelky s podřízenými	0,0	7,1	85,7	7,1	100,0
podnikatelky bez podřízených	10,0	20,0	55,0	15,0	100,0
zaměstnankyně s podřízenými	3,2	19,7	63,7	13,4	100,0
zaměstnankyně bez podřízených					
se základním vzděláním	8,6	11,7	73,5	6,2	100,0
se středoškolským vzděláním	5,3	19,6	70,2	4,9	100,0
s vysokoškolským vzděláním	3,8	19,7	65,2	11,4	100,0
celkem	5,3	17,7	68,5	8,5	100,0

1 je hlava rodiny, o všem rozhoduje a všichni ho respektují

2 je hlavou rodiny, o všem sice rozhoduje, ale já se zařídím podle své hlavy

3 není příliš jasné, kdo je hlavou naší rodiny, o všem rozhodujeme společně

4 o všem rozhodují já sama, protože jinak by má rodina vůbec nefungovala

Změna okolností pracovní sféry

Zabývali jsme se subjektivním porovnáním změny některých okolností pracovního života ženy mezi rokem 1991 a současností (1995). Zajímalo nás, jak se změnila pracovní zátěž, zajímavost práce a využití vzdělání a schopností v práci u sledovaných skupin žen. Hodnocení pracovní zátěže bylo u všech skupin totožné: stejný stav nebo částečné zhoršení. Práce se stala významně nebo částečně zajímavější pro polovinu podnikatelek, zaměstnankyně naproti tomu nepocítily většinou žádnou změnu. Změnu ve využití vzdělání a schopností zaznamenaly nejčastěji opět podnikatelky, a to zhruba ve 40 %, o něco méně často tuto změnu pocítily zaměstnankyně s podřízenými (30 %) a jen 19 % zaměstnankyň bez podřízených.

Zlepšení v těchto dvou aspektech u žen podnikatelek je pochopitelné, neboť rozhodnutí stát se podnikatelkou, bylo jistě motivováno z velké části právě očekáváním této změny.

Hodnocení současného životního období ženy

Opět vidíme zřetelný rozdíl mezi podnikatelkami s podřízenými a bez nich. Podnikatelky hodnotí své současné životní období nejlépe. Ve čtvrtině případů je pokládá dokonce za velmi šťastné. To, že mají dost potíží, přiznávají nejméně ze všech sledovaných skupin (44 %) a jako nešťastné je nehodnotí žádná z nich stejně jako žádná podnikatelka bez podřízených. Podnikatelky bez podřízených v největším množství ze všech (65 %) vidí toto období jako dost obtížné (viz tabulku 3). Tento fakt poukazuje na značnou nestabilitu práce podnikatelek bez podřízených. O úspěšnosti tohoto typu podnikání se zřejmě teprve rozhodne.

Zhruba polovina zaměstnankyň s podřízenými přiznává, že má nyní v životě dost potíží a třetina toto období hodnotí jako celkem klidné. U zaměstnankyň bez podřízených hodnotí své současné životní období nejlépe středoškolačky, následují vysokoškolačky a nejhůře je hodnotí ženy se základním vzděláním.

Tabulka 3. Hodnocení současného životního období žen

	velmi šťastné	celkem klidné	s potížemi	velmi nešťastné	celkem
podnikatelky s podřízenými	25,0	31,3	43,8	0,0	100,0
podnikatelky bez podřízených	8,7	26,1	65,2	0,0	100,0
zaměstnankyně s podřízenými	8,2	34,1	51,1	6,6	100,0
zaměstnankyně bez podřízených					
se základním vzděláním	3,1	29,3	59,2	8,4	100,0
se středoškolským vzděláním	6,6	42,7	45,8	4,9	100,0
s vysokoškolským vzděláním	5,6	37,3	52,8	4,2	100,0
celkem	5,6	37,3	52,8	4,2	100,0

Závěr

Výsledky analýzy dokládají, že se u nás formuje skupina sebevědomých žen podnikatelek, které se vyznačují silným pocitem nezávislosti a které se dokáží vyrovnat s nesnázemi, jež s sebou tato pozice přináší. Zdá se, že i své životní hodnoty a cíle mají tyto ženy ujasněny. Tuto skupinu tvoří především ženy podnikatelky s podřízenými.

Vedle toho zde existuje skupina žen podnikatelek bez podřízených, tzv. malých soukromnic. Jejich pozice je dosti nejistá a obtížná, což se odráží i na jejich postojích. Z analýzy vyplývá, že tato skupina žen je názorově nejednotná, což by mohlo předurčovat její další vývoj. Části z nich se jistě podaří prorazit a dostat se dokonce mezi špičku, kterou představují

podnikatelky s podřízenými. Ale další část z nich se zřejmě nedokáže vyrovnat s nadcházejícími obtížemi a potřebnými obětmi a vrátí se k jistější pozici zaměstnankyně.

Ukázalo se, že zde existuje také významná skupina žen zaměstnankyň s podřízenými, která se svými postoji vyděluje ze skupiny zaměstnaných žen. Životní postoje a hodnoty zaměstnankyň s podřízenými se v mnoha ohledech podobají těm, které jsme vysledovali u žen podnikatelek s podřízenými. Postavení v řízení hraje významnou úlohu v životě těchto žen a diferencuje tuto skupinu nejen v profesním, ale i rodinném životě.

Alena Křížková

V případě zájmu o detailnější informace o tomto výzkumu či o jeho další výsledky se obraťte na níže uvedené pracovníky Sociologického ústavu:

Alena Křížková, Milan Tuček, CSc.

(tel. (02) 24 22 09 79, l. 235, fax (02) 24 22 02 78, e-mail tucek@mbox.cesnet.cz)